

हैं निस्सीम श्रद्धेचें फळ !

लेखक : श्री. श्री. मा. परांडे

भगवंताच्या भेटीचें भाग्य सर्वांच्याच वाट्याला येत नाही. तशी निस्सीम भक्ति व श्रद्धा असावी लागते. तें भरपूर भांडवल एकनाथ महाराजांपाशी होतें. गुरुकृपेला ते पात्र झालेले व कसोटीला उतरलेले होते. जेथें ते स्थिरावले तेथून इतर शिष्यांनी पळ काढिला !

आज स्वामी फक्त फक्त एकनाथाना घेऊन संध्याकाळी कोठेंतरी बाहेर जाणार आहेत ही बातमी खुद्द एकनाथानी व त्याचे पूज्य गुरु श्रीजनार्दनस्वामी यांनी गुप्त ठेवण्याचा प्रयत्न केला तरीहि ती आणखी चार पाच इतर शिष्यांना समजलीच. कमी अधिक प्रमाणाने ते सर्वच स्वामीचे आवडते शिष्य असले तरी आपणापेक्षा एकनाथावर स्वामीचा अधिक लोभ आहे हें इतर शिष्य जाणून होते. तेव्हा ही बातमी लागताच त्यांनी तर्कानेच ओळखले की आज एकनाथाला काहीं अधिक अनुग्रह करण्यासाठी स्वामी त्याला एकातात नेणार असावेत.

व्यवसायाने जनार्दनस्वामी किल्लाधिपती असूनही परमार्थात त्यांनी फारच उच्च स्थान संपादिलें होतें. दत्तात्रेयाची तीव्र उपासना केल्याने उपास्य मूर्ती दर्शनही त्यांना सुलभतेनें होत होते. परंतु ही उपासना फार थोड्यांनाच माहित असल्यानें बहुतेकजण त्यांना किल्लेदार याच दृष्टीने पहात. त्यामुळें त्यांना शिष्यपरिवार असा फारसा नव्हता—ते त्याचे ध्येयही नव्हते. एकनाथ त्याच्या सेवेला राहिला तोहि केवळ दृष्टान्तेच ! परंतु गुरुसेवेत निपूण असल्यानें त्याच्या सेवेमुळें स्वामीची त्याच्यावर खूपच माया होती.

या मायेच्या पोटी जो लाभ एकनाथाना स्वामी देतील, त्याचा अल्पसा अंश तरी आपणाला मिळावा अशा इच्छेनें त चार पाच शिष्य स्वामीकडे आले—

साऱ्या शिष्यांनी स्वामींना दंडवत घातले—स्वामींनी आशिर्वाद दिला—
सस्मिन् मुद्रेने त्यांनी विचारले, “आज एवढ्या सकाळी इकडे कुठें - ?”

“ नार्हीं—सहज आलो महाराज—”

“ मग कस काय ठीक आहे—”

“ होय महाराज—ठीक आहे आपल्या कृपेन ? ”

“ चौघाना प्रश्न पडला—कसे विचारावे ! महाराजानी सहज विचारले,
“ कुणाकडे माझ्याकडे आला होतात की एकनाथाकडे—? ”

“ आपल्याकडे महाराज—”

“ कां—? ”

एकाने जरा धीर केला—“ आज ऐकल की एकनाथाला एकट्याला घेऊन
महाराज कुठेंतरी जाणार आहेत सध्याकाळी—”

स्वामीना आश्चर्य वाटलें—कुठून कळले याना—?

“ कुणी सागिनलं तुम्हाला—”

“ असच—”

“ असच म्हणजे कस ?—”

“ नार्हीं—म्हणजे समजल - सहज —”

“ बर—मग ? ”

“ तेव्हा म्हणून आलो कीं,— ”

जनार्दन स्वामीनी आपल्या डोळ्यावरून हात फिरवून म्हटलं, “ अरे—तिकडे
काय लक्ष देता—? लोकांच्या बोलण्यात काय तथ्य असतं—? काल संध्याकाळी
एकानं आम्हाला जेवायच आमत्रण केलेंय म्हणून जाणार आहेत—”

आता स्वामीच्या पुढें काय बोलणार ? तरीहि एकानें नेट धरला—!

“ मग आम्हीं येऊ का — ? —”

“ ते मी काय सांगू - ? बोलाविल्याविना कोणी जात का— ? —”

“ आम्हाला चालेल — ! आम्ही येऊ अगातुक म्हणून — ! नाहीतर महाराजानी
आमत्रण द्यायला सागाव त्या यजमानाला — ”

“ अस काय करता खुळ्यासारख — ? —तुम्हाला पचणार नार्हीं तें — ”

आता सापडले स्वामी—शिष्यांना समाधान झालं—! पण ते पचवणारे
महाराज आहेत ! आम्हीहि सेवकरी तशाच एकनाथ—मग आम्हाला असं पंक्ति
प्रपंचानं दूर का ठेवता महाराज—!—” ते सारे काकुळतीला आले.

“ खरंच सागतो—तुम्हाला पचणार नार्हीं तें ? ”

“ चालेल—महाराज—! पण आम्हांला येऊं द्यावं.”

स्वामीना त्यांची दया आली, त्याचा आग्रह मोडवेना—पण ते अजून हव्या त्या उच्च पातळीवर नाहीत याची त्यांना जाणीव होती—शेवटी ते हिरमोड टाळण्यासाठी म्हणाले, “मी नेईन पण यजमानानच घालवले तर ?

“चालेल—! तर मग येऊ परत—शिवाय महाराजानी आग्रह केला तर तो यजमान काय ऐकणार नाही—!—”

मी काय सांगू ? या तुम्ही—गोरज अर्धा दोन घटका—! तेव्हा निघ—”

“ठिक महाराज—कृपा आहे—”

चौधानी दडवत केले आणि ते समाधानाने वरी गेले.

स्वामी स्नानासाठी निघाले—स्नानाची सर्व व्यवस्था नेहमीप्रमाणे सिद्ध होती—त्यानी सहज बाजूच्या देवघरांत पाहिले—पुढची सर्व पूजेची व आन्हिकाची तयारी करून एकनाथ सध्याला बसला होता. पद्यासन घालून त्याने आपले नेत्र मिटले होते आणि आणि तो ध्यानात मग्न होता—उपासनेचें तेज त्याच्या चर्येवर विलसत होतें. अगदी एकाग्र चित्तानें तो गायत्रीद्वारा पूर्णतत्वाचें ध्यान करीत होता—स्वामीना समाधान वाटलें.—

आज पहाटेपासूनच एकनाथाला शुभ शकून होत होते—उठता उठताच एका गृहस्थीने त्याला एक श्रीफळ दातात दिले, त्यामुळे त्याला समाधान वाटलें. नंतरही प्रातःस्मरणादिकात त्याला पूर्ण ध्यानधारणा होत होती. अचपल मन स्थिर रहान होते—अतर्क्य शुद्धी भासत होती—पद वाऱ्यामुळे देहाला गाती वाटत होती सध्याच्या ध्यानातही हवी ती अनुभूती मिळत होती. गायत्रीची दैदीप्यमान मूर्ती त्याच्या अतश्चक्षूंपुढें स्थिर होती. मन एकाग्रतेने तिची पूजा करीत—ही मानसपूजा अभग चाटली होती—त्यात विक्षेप नव्हता !

दिवसभर त्याने गुरूच्या आदेशानुसार उपोषण केलें; परंतु त्यामुळे त्याला थकवा मुळीच आला नाही—दुपारी धर्मग्रंथ पठणाकडे त्याचें अधिक एकाग्रतेने ध्यान लागलें—त्यामुळे संध्याकाळी त्याला खूपच उल्हासित वाटत होतें.

स्वामीनी गोरजा आधीं दोन घटका सांगितलें असूनही एकनाथाचें गुदबधू दोन घटका आधीच येऊन उभे राहिले—जनार्दन स्वामी तुक्तेच किल्ल्यातली व्यवसायाची कामे उरकून परत आले होते—शिष्यानी त्यांना वंदन केलें—स्वामी हसले.

“आलांत—बसा हं !—आलो मी !—” ते म्हणाले.

शिष्यांना अधीरता होती—तरीही ते तसेच बसले—

थोड्याच अवधीत स्वामी निघाले—एकनाथही बाहेर आला.

सारेजण बाहेर निघाले तोच एक दापत्य सामोरें आले. त्यानी स्वामीना वटन केलें.—

“इकडे कुठे ?”—स्वामीनी प्रति नमस्कार करीत विचारले—

“चिरंजिवाच्या विवाहाची सुपारी—अन् आमत्रण देण्यासाठी—” त्यानी स्वामीच्या व एकनाथाच्या हातावर सुपारी व अक्षता ठेवीत म्हटले—एकनाथाला शकुनानें फार समाधान वाटले—ते निमत्रण स्वीकारून सारेजण मार्गस्थ झाटे.

किल्ल्याच्या प्रमुख दरवाजातून बाहेर पडताना आडव्या आलेल्या गाईला उजवी घालून त्यानी किल्ला उतरण्यास सुरुवात केली. स्वामीनी कुठलीशी पुराणातली कथा सांगण्यास सुरुवात केली. ती ऐकता ऐकता ते किल्ल्याच्या पायथ्याशी केव्हा आले त्याचें कोणालाच स्मरण झालें नाहीं. किल्ल्याच्या पायथ्याशीच वाटेच्या बाजूला दाट जंगल होतें—त्यातल्या एका पाऊलवाटेनें स्वामीनी जाण्यास सुरुवात केली—शिष्यांना तिकडे जाण्याचे प्रयोजन कळेलना, परंतु तेही त्याच्याच पाठोपाठ निघाले.

किल्ल्याच्या बाजूलाच एक टेकडी होती. तिची एक बाजू तुटल्यानें एक पहाड कड्यासारखा निर्माण झाला होता. टेकडीवरले व किल्ल्यावरले पावसातलें साठलेले पाणी धारेने त्या छोट्या कड्यामधून वहात होतें. त्या रवच्छ पाण्याचे कड्याखाली एक मनोहर मोठेसे तळे बनलें होतें. त्या भोवतीच्या छोट्या सुवासिक फुलांनी फारच सुंदर दृश्य झाले होते—झन्यामुळे गारवा होता—त्याच्या आवाजाने शांततेचा भग होत होता. जवळच्या औदुंबराच्या झाडाची अर्धी छाया त्या तळ्यात पडल्याने तळ्याची शोभा अधिक वाढली.

त्या तळ्यापाशी स्वामी आल्यावर ते क्षणभर विचार करून म्हणाले, “मला वाटतं. आपण अल्प सायसंध्या इथे ऋतून मगच पुढें जावे. आता सूर्य घटकाभरात अर्धमंडळात येईल—” त्यानी कपडे काढले व पाय धुवून आचमन केले. इतर शिष्यांनीहि मुग्धपणे सन्ध्यावदनाला सुरुवात केली. संध्यावदन आटोपता आटोपताच त्या पाऊलवाटेनें एका म्लेंछाचे कुटुंब चाललेलें दिसलें—एक कोणी मध्यम वयाचा गृहस्थ आपल्या बिबीसह आपले सामान एका गाईवर टाकून तिचे दावें हातात घट धरून चालला होता त्याच्याबरोबर टोपलीत दोन चार कोबड्याहि होत्या—बिबीच्या हातात एक बकऱ्याच्या गळ्यातली दोरी होती - दोघेजण मोठ्या मजेत चालले होते जनार्दन स्वामीनी अखेरचें उदक सोडून म्हटले - ॐ तत् सद् ब्रह्मार्पणमस्तु—”

त्यानी कपडे घालण्यास सुरुवात केली—इतर शिष्यही उटलेच होते, पुढे जाण्यासाठी—स्वामांसाठीच ते थांबले होते—इतक्यात तो म्लेच्छ स्वामीपाशी आला. स्वामीनी स्मित केले—

क्यों जी—जनार्दनजी किलेदार का गढ़ यही है ? त्यानें विचारले.

“ हा जी. इस रास्तेसे जाएँगे तो आप एक घटकाभरमें वहाँही पहुँचेंगे. ”
जनार्दनस्वामींनी उत्तर दिलें.

मियों आपल्या विविपार्शी गेला आणि किंचित् मोठ्यानें म्हणाला, “ देखो यहाँतक तो आ पहुँचें, लेकिन अभी मैं तो थक गया. यहाँही खाना पकायगे और बाटमे आगे जाएँगे, अभी तो क्या बहोत थोडा रास्ता है. ”

बिबिला ते पसत पडलें असावें. तिनें पाठीवरचें बोचकें त्या औदुबराखालीं आदळले. मियोंनीही पागोटे फेकलें. उगाच उशीर होऊं नये या इराद्यानेच की काय तिनें तीन दगड जमा केले आणि काटक्याही गोळा केल्या. मियोंनीही आणखी काटक्या जमा केल्या, आणि चमकीने औदुंबराखालीच विस्तव पेटविला.

जनार्दन स्वामी सस्मित नजरेनें सारें पहात होते. इतर शिष्यही पहात होते— त्या शिष्याना ते पसंत पडलें नाही. पवित्र औदुबराखाली एक म्लेच्छ—? पण ते काहींच बोलले नाहींत. जनार्दस्वामी जणूं सहज असे तळ्याकांठच्या एका दगडावर बसून स्वाध्यायातले कुठलेसे सूक्त म्हणत होते—शिष्यानाही बसणे भाग होतें नें सूक्त सपेपर्यंत—! ती दत्तस्तुती होती. ती ऐकता ऐकता कोठेतरा पहावयाचे म्हणून ते सारेजण त्या औदुंबराकडे आणि त्या खालच्या तात्पुरत्या उभारलेल्या ससाराकडे पहात होते—

बिबिने विस्तवावर पाण्याचें भाडे (एक छोटा हडा) ठेवलें आणि मियोंना विचारलें, “ आप कहते है लेकिन रसोई किसकी बनाएँगे ? ”

“ क्यों ? कुछ नहीं बचा है थैलेमें ? ” मियोंने दाढी कुरवाळीत विचारलें—

“ ना जी. कुछ भी नहीं— ”

“ अच्छा फिर मुर्गी काट डालो—वही खाएँगे. ”

बिबिने थैलीतून एक सुरी काढली आणि पाहता पाहता त्या कोंबड्याच्या माना कापल्या—ते पाहून इकडे शिष्याचा थरकाप झाला. त्याना तो कोंबड्याचा केविलवाणा शब्द ऐकवेना. त्यांनी स्वामींकडे पाहिले—ते औदुंबराकडे पाहून शांत स्वरांनें दत्तस्तुती म्हणत होते—ती स्तुती अर्ध्यावर आली होती—ती सपेपर्यंत स्वामी उठण्याचें मुळीच चिन्ह नव्हतें

त्यांनीं पुन्हा त्या संसाराकडे पाहिलें—बिबिनें कोंबड्याचे तुकडे हड्यात टाकले आणि आंत पहात ती म्हणाली,

“ मुर्गिया तो काट डाली लेकिन हड्डी नहीं भरी. ”

“ अच्छा ? फिर वह बकरेको भी काटो, क्या करता आगे ले जाके— ”

बिबीनें लीलेनें त्या बकन्याच्या मानेवर सुरी फिरवली. त्याचा आवाज ऐकून तर या शिष्यांना कसेसेंच झाले—केव्हा एकदा ती दत्तस्तुती सपते आहे असें त्यांना झाले—स्वामींच्या चेहऱ्यावर याचा काहीच परिणाम दिसत नव्हता. जणू ते आपल्या देव्हान्यातल्या दत्तमूर्तीपुढेच बसले असावेत—

किळस वाटत असूनही दाबल्यामुळे अधिकच उफाळलेल्या जिजासेनें त्या शिष्यांनीं पुन्हा मिर्योकडे पाहिले; त्याचें लक्ष रसोईकडे होते—दोघानी मिळून बकन्याचे तुकडे करून हडीत टाकले—तिनें पुन्हा आत पाहिले.

“क्या अजीब है जी ” ती उर्मट स्वरात म्हणाली, “ फिर भी हडी तो आधी ही है ”

“ देखो मुझे तो बहोत भूक लगी है कुछ भी करके मुझे हो पेट भर खाना चाइये-”

“ लेकिन करेंगे क्या अभी—? ”

त्याने चितातून नजरेनें इकडे तिकडे पाहिले, गाईकडे हात दाखवत तो म्हणाला, “ फिर तो इसको भी काटना पडेगा—”

क्षणभरानें तो निर्धारानें म्हणाला, “ पर्वा नही आगे दुसरा प्राणी खरीदेंगे— काट डालो—”

बिबी शातपणे गाईकडे गेली. निचा हवरडा कानी पट्ट नंग म्हणून या शिष्यांनीं कानात बोटे घातली आणि माना फिरवल्या—

एकनाथाला आश्चर्य वाटले. वास्तविक स्वामी या किल्ल्याचे मालक असून, इतके शूर असून त्यानी जर मनावर घेतलें असते तर या म्ळेळाला पैगवराकडे सहज पाठविले असतें—आणि हे शातपणे दत्तस्तुती म्हणत बघत बसले आहेत. गाय मेल्याचें याना दुःख नाही—? कुठें गेले यांचें धर्मरक्षण—?

त्यानें पुन्हा पाहिले—गाईचे तुकडे केले होते—रक्त सर्वत्र पसरले होते. तिचे डोके विकल अवस्थेंत बाजूला फेकलेले होतें—त्याचा वाणेरडा वास पसरला होता—

जनार्दन स्वामी लुब्ध स्वरांनीं म्हणत होते, “ उदारा हा सारा बहुजनपसारा जरी असो—”

स्तुती सपत आली म्हणून सतापलेल्या मुद्रेने शिष्यवर्ग उठले—कुठून आज या नादी लागलो असें त्यांना वाटले—असा अमंगल प्रकार, अघर्म, स्वामींना चालला तरी कसा—? आम्ही सहा जणानी याचा फडशा पाडला असता हार्ती काहीं शस्त्र असते तर—!

त्याच्या कानी शब्द पटले—

“ मेरा खयाल है आपको आज पेटभर खाना मिलेगाही नहीं. हडी अभीभी भरी नही—काम भी होता नही.”

त्यानी आश्रयानें मियाकडे पाहिले—

“ काम तो होनाही चाइये. खाना तो होना चाइये—” मियाँ ओरडला—

त्याच्या बाजूला गाईचे डोके, बकन्याच्या तंगड्या, कोबड्याची पिसें विखुरली होती. रक्ताचा सडा पसरला होता—त्यात ती रक्तांछित सुरीहि पडली होती—बिबी प्रशार्थक मुद्रेने मियाँकडे पहात होती—मियाँ क्रूर बुभुक्षित नजरेने सतापानें उभा राहून इकडे तिकडे पहात होता.

“ ये बम्भन खडे है पकडो उनको और काट डालो—” तो ओरडला—

बिबीने सुरी उचलली—

सान्या शिष्याची गाळण उडाली—कोबडी म्हणता कोबडी मारली, बकरी म्हणता बकरी मारली, एवढी मोठी गाय तीही मारली—म्हटल्याप्रमाणे—आम्हालाही—मारील !

प्राणभयाने त्या प्रत्येकाला कशाचीही शुद्ध ध्यान उरले नाही !—जनार्दनस्वामी मात्र तसेच स्वस्थ होते. जणू कांहीच होत नव्हते—त्यानीं थांबायला सांगितलें पण त्यांच्याकडे कौणाचेंच लक्ष नव्हतें—बिबीने एक दोन पावले टाकताच त्यांनी पाठ फिरविली आणि भीतीने आल्या वाटेनें धूम टोकली ! जनार्दन स्वामी मात्र निश्चलतेने होते—एकनाथ उठून उभा राहताच त्यानीं त्याचा हात पकडला—त्यानें ओढण्याचा प्रयत्न केला परंतु स्वामीनीं त्याला घट्ट धरून ठेवलें—आणि दामटून खाली बसविलें—आश्रयाने थक होऊन व्याकुळतेने तो पाहूं लागला—

मियाँनें त्या चौघाना धावताना पाहिलें आणि तो ओरडला, “ तुम उनके पीछे भागते थक जाओगी मैं पकडके लाता हूँ ” त्यानें हातांत बिबीजवळचा सुरा घेतला—तो त्या पळणाऱ्या शिष्यांमार्गे धावत सुटला—ते शब्द ऐकून ते शिष्य आणखीच जोरानें धावूं लागले आणि त्यांच्यामार्गे मियाँ धावत सुटला—

आपल्यास सोडून तो त्यांच्यामार्गे का धावत गेला हें एकनाथला समजेना—त्याने स्वामीकडे पाहिलें, त्यानी गात्रात हंसत त्याला शांत रहाण्याबद्दल खुणाविलें—परंतु त्याचा हात मात्र सोडला नाही.

पाव घटकेनें तो मियाँ परत आला—“ भाग गये दूर तक बहोत जल्दी भागते है कहांसे सीखें इतनें जल्दी दौड़नको खुदा जाने ! अच्छा जितनी रसोई है उतनीही देदो—भूखे तो भूखे—” आपलें बरोबरीचे शिष्य पळाल्यानें का होईना, जिवंत आहेत हें ऐकून एकनाथांचा जीव भांड्यात पडला. पण अजूनही स्वामींच्या

तेथें वसण्याचें काय प्रयोजन हें त्याला कळेना—त्यानें स्वामीकडे पाहिले. ते शातचित्तानें एकाग्रतेनें मिर्योकडे पहात होते. एकनाथानेही पाहिलें—मिर्यो आतां औदुंबरला टेकून एका दगडावर बसले होते. बिबिनें एक मोठी थाळी काढली होती आणि त्यात ती हंडीमधली रसोई ओतत होती.

मिर्योनें सहज त्या गुरुशिष्यांकडे पाहिलें आणि म्हटलें, ‘देखो, वे दो बम्भन कबके भूखे बैठे है, उनको भी बुलाओ, खानेको !’

एकनाथाच्या अंगात शिसारी भरली. या दुष्टाबरोबर जेवायचें ? अमगळ—अपवित्र—!! शिवाय मासाहार—गोमांस—

त्यानें तिडकीने पाहिले—पण जगन्नाथस्वामी हसत उठले होते. त्यानीं एकनाथाकडे स्मित करून म्हटले, “चल—बाबा ! एवढा बोलावतोय !”

एकनाथाचें पाऊल निघेना—तो थक्क झाला ! ऐवढे कर्मठ गुरु—या ठिकाणीं जेवणार ?—

स्वामीनी त्याचा भाव ओळखला आणि मुद्दाम त्याचा हात धरला—। “गुरुचं ऐकावं—चल !” ते म्हणाले.

गुरुआज्ञा उद्य मानणाऱ्या एकनाथाला तरीहि हलवेना, परंतु मुग्ध ज्ञान्यासारखा तो त्याच्याबरोबर निघाला—

माहेरीं आल्याप्रमाणें स्वामीनी म्लेच्छाशेजारी माडी ठोकली. एकनाथ उभाच होता. त्यालाही त्यानीं शेजारी बसविलें—

एकनाथानें थालीत पाहिलें—रक्ताचा रंग स्पष्ट होता—मध्येच तुकडे तरंगत होते—त्याला किळस आली—परंतु गुरुपुढें त्याच्या शब्दाची अवज्ञा कशी करायची ?—त्यानें केविलवाण्या मुद्देनें स्वामीकडे पाहिलें—त्यानीं आणि मिर्योनें केव्हाच जेवण्यास सुरुवात केली होती एकाच ताटांतून !! एकनाथाचें शरीर त्रिविध भावनेनें भरलें—त्याला सान्या प्रसंगाचा उगम आला—तो मिर्यो ती बिबी, थाळी, रक्तमय रसोई, रक्तलाळित सुरी, इतस्ततः पसरलेले रक्ताचे थेंब इतकेंच काय ? स्वामीपासूनही दूर पळून जावें इतका त्याला उबग आला !—ते सारें त्याच्या कर्मठ भाविक धार्मिकतेला सहन होईना !—

स्वामीनी जेवायला सुरुवात केली होती. त्यानीं सहज एकनाथाकडे पाहिलें. त्याचा हात थालीत जात नव्हता—“कारे—खा की ? उपाशी आहेस ना ?”

एकनाथाला कसेसेच वाट्टे लागले—प्रत्यक्ष गुरुने सागावे ? आज दिवसभराचा उपास अशा जेवणानें सोडायचा ?—त्याचे सारे शरीर गरम झालें—अंगाला घाम सुटला—डोळे पाणावले.

“ अरे वेड्या—जेव ना—का सुखात—गुरुच एकावं ना ? ” — स्वामींनीं मुद्दाम हसत म्हटलें.

एकनाथानें गुरुकडे अगदीं करुणें पाहिले—हसत हसत ते जेवत होते. त्याला काहीतरी वाटूं लागलें. त्याच्या मनातली गुरुभक्ती जागृत झाली—दृष्टात आठवला आणि लहानपणाच्या स्वप्नांतले शब्द आठवले, “ जनार्दनस्वामी तुझा उद्धार करतील नंतरची सेवा, गुरुची माया आठवली सारें आयुष्य आठवलें—

“ जेवतोस ना एकनाथ ?—”

एकनाथानें अश्रू पुसले आणि डोळे मिटून दत्तात्रेयाचें स्मरण केलें—गुरुची आज्ञा ती त्यांचीच आज्ञा मानली—

का कोण जाणें; पण अशावेळीहि त्याच्या मनात दत्तात्रेयाची मूर्ती अगदीं स्थिर उभी राहिली—त्याला आश्चर्य वाटलें ! त्याच मूर्तीचे स्मरण करीत त्याने धाळीत हात घातला—

त्याने पुन्हा बघू डोळे मिटले. त्याला अजूनही या कृतीनें अधःपाताची भीति होनीच—त्याच्या नेत्रांतून असहाय्य अश्रू वाहू लागले. तथापि त्यानें गुरुचें स्मरण केलें, हृदयस्थ दत्तात्रेयाचें ध्यान करून घास तोडात कोवला ! !—

त्याला वाटलें अगदीं घाणेरडी चव लागेल. त्याच्या मिटलेल्या पापण्यात अश्रू मावेनात. इतक्यात गुरुचे प्रेमळ शब्द त्याच्या फानावर पडले, “ एकनाथ—! अरे—तुझ्या बरोबरच्याना अजून हे मिळायला खूप साधना हवी—ते अगदी लहान आहेत या बावतीत—म्हणून त्यांना बालवण्यासाठी ही सारी माया बर ! मी म्हटल्याप्रमाण त्यांना यजमानान हाकललं तर मी काय करणार ! ! पण हा तुझ्या भक्तीचा परमोच्च बिंदू आज साधला—म्हणून हा लाभ तुला झालाय—”

एकनाथानें शब्द ऐकले पण त्याच्या मनावरचा संस्कार पुसला नाही—त्याच्याने नेत्र उघडवेनात—तोडातल्या घासाला माधुरी आली होती—तरी तो विरघळलाच होना—

जनार्दन स्वामींनी त्याच्या पाठीवर हात ठेवून ममतेनें म्हटलें, “ जरा डोळे उघडून वर तर पहा—! ”

एकनाथांनी खालच्या मानेनेच डोळे उघडले—त्याबरोबर त्यांना आश्चर्याचा धक्का बसला—समोरची थाली, रसोई, सारे काही जाऊन त्याजागी मुदर केळीचें पान माडले होतें. त्यात सर्व हिंदु पद्धतीचें वाढप केलें असून त्यातील तुपानें माखलेल्या पुरणाच्या गरम पोळीचा गरम तुकडा जनार्दन स्वामींनीं एकनाथापुढें केला—

त्यानें आजूबाजूला पाहिल. मघाची सर्व अमगल अपवित्रता अदृश्य झाली होती—सुगंधी वायू वाहू लागला होता, आजूबाजूला सुंदर फुले फुलली होती—ज्ञान्याचा शांतता भंग करणारा आवाज मधुरता वाढवीत होता—सायंपक्ष्यांची किलबिल सुरू झाली होती—मधूनच वाऱ्याच्या झुळकेने ज्ञान्याचे तुषार अगावर येऊन देह रोमांचित करीत होते—

--आणि या मधुर वानावरणात तो मिर्यो कुठे गेला होता कुणास ठाऊक ! पण औदुम्बर छायेत दत्तात्रेयाची सगुणमूर्ती व त्रनार्दनस्वामी एकाच पानात उपहार करीत होती--

एकनाथ मुग्ध झाला--ज्याची त्यानें इतके दिवस नैष्ठिक भक्तीने उपासना केली तीच त्याच्या हृदयातली मूर्ती समोर उभी होती--

दत्तभक्ताच्या हृदयात निरंतर राहणाऱ्या पादुका चरणात होत्या--घोट्यापाशी पिताबराचे जरीचे काठ रुळत होते--पिताबराने आच्छादित पाय--अधिकच हृद्य दिसत होते. सर्वांगी चन्दनाची उटी माखली होती--तिचा सुगंध हवेत ढरवळत होता. सहाही मनगटावर फुलांच्या व रुद्राक्षाच्या माळा होत्या--गळ्यातही श्वेत सुगंधी पुष्पांचा हार वक्षाची शोभा वाढवीत होता. जणू शिवाच्या अंशाला त्रिष वाटल्याने एक रुद्राक्षमाळ गळ्यातही रुळत होती. एका हातात हातान भक्ताची सकटे दूर करण्यासाठी धरलेला त्रिशूल सध्याप्रकाशातही चमकत होता--गुष्क काष्ठाला सर्जीवनी प्रमाणे बहरविणारा अमृतमय कमंडलू जवळच दगडावर स्थित होता. ज्ञानाची अखड स्मृतिदायिनी स्मरणी एका हातात होती--तिने रजोगुणमयी ब्रह्मदेवाचा अश सुशोभित होत होता. ध्रुवासारख्या पाच वर्षांच्या बालकाला ज्ञानदा शंख दुसऱ्या हातात धरलेला--राजेन्द्राची मुक्ती ज्यात स्पष्ट होती असे चक्र एका हातानें सुशोभित होते--कमलजेचा नाजूकपणा दर्शविणारी अधोन्मीलित कमलकलिका एका हातांत गुरुच्या मार्दवानें जणू लजित झाली होती--

मुखावर अखड हृद्य स्मित होतें. त्यावरल्या मार्दवात दत्तगुरुची भक्तावरली माया आणि त्याचे आश्वासन विलसत होतें. मस्तकावरल्या जटांत भक्तानी वाहिलेलीं सुवासिक फुलें अजूनही हंसत होती,--सर्वांगातून दशादिशा उजळणारें तेज जणू ओसंडत होते.

जणू दत्तात्रयगुरु भक्तांच्याच शोधात होते आणि नैष्ठिक भक्त त्यांना लाभला होता--

एकनाथानें ती चारुगात्र मूर्ति पाहिली आणि तत्क्षणीं त्याच्या सर्व वृत्ती निमाल्या—ज्यासाठी इतकी वर्षे त्याचा अट्टाहास चालला होता त्याचे साफल्य त्याच्या नेत्रात सामावले होते. स्वानरुपी निगमही त्याला भाग्यवान वाटू लागले. त्याचें हृदय शांत झाले आणि क्षणांत तें भक्तीनें भरून गेले. अष्टभावानीं तो समार्धोत मग्न झाल्यासारखा झाला. पापण्या मिटण्याचें विसरला—ज्ञान्याचा रव ऐकू येईना—त्याच्या तुषारानी त्याचा देह विचलित होईना—त्याचें सर्वस्व समोर होते, त्यारुडे तो टकटक मुद्रेने पहात होता—जणू हृदयस्पदन थाबलें असावे.

त्याच्या नेत्रातून सुखाश्रू वाहू लागले—सर्वागावर रोमाच उठले आणि कट रुद्ध झाला. त्याला काहींच उमजेना. अल्पावधीनें त्याला स्फुरण झाले आणि क्षुधातां-प्रमाणे त्यानें दत्तगुरुच्या चरणाला घट्ट पकडून त्यावर मस्तक टेकविलें—जणू झरा रुद्रपाट करीत होता आणि आपल्या प्रेमाश्रुनी एकनाथ प्रभूच्या चरणावर अभिषेक करीत होता. त्याच्या मस्तकावर ईश्वराच्या हस्तस्पर्शाची स्पष्ट जाणीव त्याला झाली. त्याच्या वृत्ती शांत झाल्या, भगभग विरली !! तो त्यातच तल्लीन झाला—त्याला कशाचेहि भान उरते नाही !!—जणू तो आणि दत्तात्रय याखेरीज विश्वात काहीच नव्हतें—

त्याने जीवन जिकले होते—त्याच्या आयुष्याची इतिकर्तव्यता त्यात होती—त्याच्या ध्येयातील हृत्कमलाचें त्यात साफल्य होतें—!!

लहान मुलांच्या आंकडीवर

जुनें आणि प्रसिद्ध औषध

जयकर्स चिल्ड्रन्स कन्व्हलशन् रेमेडी

सोल प्रो. जयकर ब्रदर्स, ६६, मरीन ड्राईव्ह, मुंबई १.

: स्टॉकिस्ट :

कांचनलाल वडीलाल कं. — दवाबजार, मुंबई २.

देवकीच्या आठव्याला आठवा

—श्री. निसर्गदत्त महाराज

भक्तांचे पायाची माती । मी हृदयी वाहें श्रीपती ॥
वानरें श्वापदें म्यां । पूजिली भावार्थें ॥ ए. भागवत.

भक्ती साराचेंही सार. ती आत्मप्रेमाची सार्थकता, आत्मप्रेमाची शोभा जर कुठे पहावयास मिळत असेल तर या गुरुभक्तीमध्ये, येथें आत्मप्रेमाची पूर्णता आहे. येथें देव, गुरु इत्यादि नावे वेगवेगळी वाटतात पण अंतर्गामी ऐक्य आहे. वस्तु एकच आहे. जीव म्हणजे प्रकाशक व जगरूपानें वावरणारा तो देव एकच आहे; भक्ती साठी त्याला प्रगट व्हावेच लागते. सद्गुरुच्या आश्वासनानेंच देवत्व प्रगट होते. प्राण, जीव व शरीर या तिघाची एक मिठी पडलेली असते, ही मिठी त्याच्या परम-भक्तीच्या प्रकाशाने ओळखली गेली पाहिजे. ओळखण्यासाठी तेथें देवाचा प्रकाश निर्माण झाला पाहिजे व तो होण्याकरिता सद्गुरु आश्वासन पाहिजे. सद्गुरूचे आश्वासन असल्याशिवाय अंगचे असलेला तो देव सापडत नाही. ओळखीच्या ओळखीनें अधिक वागल्याची गरज लागते. कुठेहि वशिल्याशिवाय काम होत नाही येथें जांव, शिव व ईश्वर हें एकच अंग आहे. पण प्राणस्वरूपावर विश्वास न झाल्यामुळे विश्वास गमावला. ज्ञानेश्वर तुकारामादिक संतानी तो विश्वास ओळखल्यामुळें ते अनन्यस्वरूप झाले. काया म्हणजे माती व ती टाकावू आहे, परंतु जेवढ्यानी भक्ती केली त्याची ती टाकावू काया म्हणजे माती आज इतकी वर्षे होऊनसुद्धा त्या परमात्म्यानें आपल्या हृदयात जशीच्या तशीच ठेविली आहे. अनंत भक्त होऊन गेले ते त्या भक्तीशीं अनन्य राहिले. जी केवळ शुद्ध माती, ती शुद्ध होऊन म्हणजे त्या परमात्म्यानें शुद्ध करून प्रत्यक्ष भगवंताची मूर्तिरूपाने घवघवीत ठेविली आहे. भगवान श्रीकृष्ण, श्रीराम, ज्ञानेश्वर, तुकारामादिक सत पुरुषानी ती मातीरूप काया भक्तीसाठी देवाला वाहिली, अर्पण केली. त्या मातीच्या रूपानें परमात्म्याची प्राप्ती त्यांना झाली ती इतकी की रिमात्मा म्हणतो “ त्याची माती मी माझ्या माथा लावतो.” त्या परमात्म्याने ती माती घवघवीत ठेविली आहे. याची महती काय आहे ती पहा ! ही माती त्या परमात्म्यानें आपल्या हृदयांत घवघवीत ठेविली नसती तर साधुसत कसे होतें याचें दर्शन वा देवाचें दर्शत आम्हास जालें

असते का ? साह्या भक्तीला सिमा नाही, माप नाही, तसे भक्तालाही नाही, ती भक्ती कुठे व कशी प्रगट होईल हे सागतां येत नाही. परमात्मा म्हणतात की “मी भक्तीचा अंकिला, भक्तीचा पागिला, भक्तीने मोहिलो.” तुमचा प्राण तर भक्तीने भरलेला आहे. तुमच्या शरीरातील प्राण शुद्ध प्रकाश, भगवान ज्ञानप्रकाश, शुद्ध स्वरूप आहे. प्राण शरीर व जीव पालटून शुद्ध प्रकाश ज्ञानस्वरूप भगवान असा साधा अर्थ ध्या. ज्ञानाविणें ‘स्व’ चा अनुभव नाही. म्हणून ज्ञान ते स्वरूप व स्व-रूप ते ज्ञान होय.

ज्ञान तेजाने आपणास आतील व बाहेरील सर्व कळा कळतात, स्वरूपाच्या निजतेजे ज्ञान जागृता. निजतेजानेंच जागृती, स्वप्न समाधीमधील सर्व व्यवहार कळतो. स्वप्नामध्ये नाना कळा अवकळा चालतात त्या निजतेजे; जागृतीत स्थिरत्व व सतता हें निजरूप म्हणजे माझे सगुण गुरुरूप अशी साधी आठवण ठेवा. ख्याती, महती, महानकीर्ती, महात्म्य हे या महान प्रकाशावर अवलंबून आहे. ज्ञान म्हणून एकापेक्षा एकाची महती, बुद्धीपेक्षा बुद्धीची महती. मूर्खाचा शिरोमणी जरी आहे परंतु सद्-गुरूने सांगितलेली गोष्ट तो जर विसरत नाही, म्हणजे त्याने गुरुवचन साधें लक्षात ठेविलें व त्याप्रमाणे वर्ततो तर तो महान पदवीस—शेवटी परब्रह्म परमात्मा—जातो, जेव्हा तें वचन ऐकलें तेव्हाच तें घेरिले, पुन्हा अवेरिलें ऐसे नोहे जसा मला खात्रीने साप चावला मग खात्रीने, निश्चयानें (ऐकलेलें असते की ते विप अगात भिन्नते.) विप चढते, तसे वृत्तीला वळण लावावे. जीवाला तो जसा परम भीतीचा प्रयोग तत्काळ होतो तसा हा परमप्रीतीची जिव्हाळा. (विश्वास) जीवाला होत नाही. परम-विश्वास होण्यापूर्वीच प्रथम बुद्धीचे फवारे, बुडबुडे उद्भवतात.

निर्गुण ही तर परम विश्रांती. पण विश्वास होता मूर्ख जीवाच्या बुद्धीतून नाना तन्हेचे धैर्य, स्थैर्य व सामर्थ्य उमटतात, त्याचीच मदिरे, पूजास्थाने दृष्टोत्पत्तीस येतात. ज्याला ही भक्ती मिळाली त्यास नकळत असलेला परमात्मा त्याची सेवा चाकरी बजावतो, बुद्धीचा प्रकाश जेवढा सदुपयोगी—मग तो कोणाच्याहि सदुपयोगी असो—झालेला असेल तेवढें त्यास सुख, शौर्य, त्याचीच सेवा चाकरी होते, त्यालाच योग्यतेच्या या पदव्या भराभर येतात.

आपल्या बुद्धीचा जो साक्षी त्यास, मी मरेन पण कदापि विसरणार नाही, त्यालाच केवळ देव, ईश्वर या प्रतिशेनें असें अचित्य चिंतन करतो, तुम्हां असल्याचे जें चिंतन भोगता ते अचित्य की सचित्य चिंतन ? भगवान चिंतनी चिंतावा

पण त्यास अचितनी स्थिर करावा, मग अचितनी असलेला तो देव ढळणार नाही. तो डोळियाचाहि डोळा, व्यानाचाहि डोळा आहे, अचितनी तो आहे.

साप्रत प्राण, जीव व शरीर जे एक झाले आहे ते पालटून ज्ञानस्वरूपाने ज्ञानस्वरूपावर प्रेम करावे, प्रकाश चैतन्याने प्रकाश चैतन्यावर प्रेम कराने, प्रेम चैतन्याने प्रेम चैतन्यावर प्रेम करावे. आत्मभावे प्रेम करावे. सदगुरु चरणी एक क्षणतरी अनन्य व्हा. केवळ मोकळे असे जे अचितनीय चैतन्य ते न आठविता आठवलें आहे तें आठवा, देवकीचा आठवा, त्यास तुम्ही आठवा, सातव्या रामाचाहि आठव आठवा न आठविता त्यास तुम्ही आठवा. न आठविता जो आहे तो योग्य आहे, आठवू जाता आत्मपणाचे सर्ग पडतात. पुरुष हे विभाग पडले आहेत. न आठविता आठवीजे, हाच तो देवकीचा आठवा, ज्यास भगवान श्रीकृष्ण असे नामाभिधान आले आहे. त्यास त्यास आठवा व तसाच ठेवा, त्यात कल्पना चालवू नका. कल्पना आठविता तो ना-ठव (न+आठव) आहे. या अचित्य स्वरूप चितनी रहा. हा आठवा निसर्ग आहे. त्यात सर्ग, (विभाग) नाहीत. न हालविता न चालविता पण विश्वासे त्यास पूजिजे. मारुती वगैरे अनेक देवतांच्या मूर्ति पृजिल्या जात आहेत हें आमच्या भक्तीचें रहस्य आहे. ज्यांनी भक्ती केली नाही त्याची माती झाली व ज्यांनी गुरुभक्ती केली अशाची माती परमात्म्याने जशीच्या तशीच आपल्या माथा ठेविली आहे. थोडासा विचार करा व तुमची माती (शरीर) त्याच्या चरणावर ठेवा.

तुमच्या दैवाचे शिल्पकार तुम्हीच अहात व मालकही तुम्हीच अहात. पुरुषार्थाच्या महायाने तुम्ही वाटेल ते करू शकता. इकडचे जग तिकडे फिरवू शकता. नशीब नशीब म्हणजे काय समजता. तुमचे नशीब तुमच्याच हातात आहे.

भल्या भाविका !

भल्या भाविका ! दूधखुळा का ? सोड अंध भाव
भजनी लागसि ज्याच्या येथें नाही तो देव
याच नांदतो जगी देव तो, काय कल्पना ही ?
या जगताहुनि योग्य त्या का स्थान अन्य नाही ?
परमेशाला अमृत वावडें, तेची आवडते
त्या या जगतामाजी त्या मग कसचे राहवतें ?
न्यायनीति ज्या जगती जाते तुडविरली पायी
तिथे राहणे देवाजीने रुचणारे नाही
विचारणाही जेथे नाही सत्यासत्याची
त्या या जगती हिमत देवा नच नांदायाची
धूर्त बोलती सहज, वाटती शब्द खरे जेथे
खरें जयांचें खोटें ठरतें देव कुठुनि तेथे ?
निदेयोगें जिथें प्रतिष्ठा त्या या जगताची
वस्ती देवाजीला कुठली, सांग, रुचायाची ?
मनुजाला विसरतो मनुज वा तत्कृत उपकारा
समज तेथुनि देवें केला कधीच पोबारा
मूर्तिमंत हें रूप मनोहर 'मानव' देवाचें
तुडवुनि पदतलि पूजन जेथें दगडाधातूंचे
ठकवाजी ही जिथें चालते धार्मिकता—नांवें
देवाजीचे तिथुनी ठाणे उठले समजावें
भल्या भाविका ! येथे पुनरपि देव न रे येत
रूढी म्हणुनी अनाचार जो माजे जगतांत !

—कवि वासुदेवसुत कारेकर

सगुण व निर्गुण उपासना

—संत विनोबा

गंगेचा ओघ सर्वत्र पावन व पवित्र परंतु हरिद्वार, काशी, प्रयाग अशी स्थाने अधिक पवित्र आहेत. त्यानी सर्व ससार पावन केला आहे. भगवद्गीतेची तशीच स्थिति आहे. भगवद्गीता आरम्भापासून आतापर्यंत सर्वत्र पवित्र आहे. परंतु मध्यतरी काही अध्याय तीर्थक्षेत्रे झाले आहेत. ज्या अध्यायाबद्दल आज बोलावयाचे आहे तो अध्याय मोठा पावन, तीर्थ, झालेला आहे. प्रत्यक्ष भगवान्च या अध्यायाला अमृतधार असें म्हणत आहेत. “ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते.” हा लहानसा वीस श्लोकाचा अध्याय, परंतु अमृताची धार आहे. अमृताप्रमाणें मधुर आहे, सजीवन आहे. या अध्यायात भगवंताच्या मुखातून भक्तिरसाच्या महिम्याचे तत्त्व गाइले गेले आहे.

वास्तविक सहाव्या अध्यायापासून भक्तीच्या तत्वाला प्रारंभ झाला आहे. पाचव्या अध्यायाच्या समाप्तीपर्यंत जीवनाचे शास्त्र पाहिले. स्वधर्माचरणाने कर्म, त्याला साहाय्यक असे मानसिक साधनारूप विकर्म, या दोहोच्या साधनेने संपूर्ण कर्म भस्म करणारी अन्तिम अकर्माची भूमिका, या गोष्टींचा पहिल्या पाच अध्यायापर्यंत विचार झाला. येथे जीवनाचे शास्त्र संपून गेले. पुढे सहाव्या अध्यायापासून एका अर्थाने भक्तितत्वाचाच विचार अकराव्या अध्यायाच्या अखेरपर्यंत झाला. एकाग्रतेपासून सुरवात झाली. सहाव्या अध्यायात चित्ताची एकाग्रता कशी होईल, त्याची साधने कोणती, चित्ताच्या एकाग्रतेची आवश्यकता कशी आहे, हे सांगितले आहे. अकराव्या अध्यायात समग्रता सांगितली. एकाग्रतेपासून समग्रतेपर्यंत एवढी मोठी मजल आपण कसकशी गाठली तें पाहिले पाहिजे.

चित्ताची एकाग्रता

चित्ताच्या एकाग्रतेपासून सुरवात झाली. ही एकाग्रता झाल्यावर कोणत्याहि विषयाचा विचार मनुष्य करू शकेल. चित्ताच्या एकाग्रतेचा उपयोग—माझ्या आवडीचा विषय घेतला तर—गणिताच्या अभ्यासास होऊ शकेल. अवश्य फललाम होईल. परंतु चित्ताच्या एकाग्रतेचे हें सर्वोत्तम साध्य नव्हे. गणिताच्या अभ्यासाने एकाग्रतेची पूर्ण कसोटी होत नाही. गणितात किंवा अशाच एखाद्या ज्ञान-प्राप्तात चित्ताच्या एकाग्रतेने यश मिळेल. परंतु ही खरी परीक्षा नव्हे. म्हणून

सातव्या अध्यायात ही नजर देवाच्या चरणाकडे पाहिजे असे सांगितले. आठव्या अध्यायात ईश्वरचरणी एकाग्रता सारखी रहावी, वाणी, कान, डोळे, सतत त्याच्या ठिकाणी रहावे, म्हणून आमरण प्रयत्न करावे असे सांगितले. आपल्या सर्व इंद्रियाना हा अभ्यास झाला पाहिजे. “ पडिले वळण इंद्रियां सकळां । भाव तो निराळा नाही दुजा ॥ ” असे झाले पाहिजे. सर्व इंद्रियाना भगवंताचे वेड लागले पाहिजे जवळ कोणी विलाप करीत असो वा भजन करीत असो, कोणी वासनाची जाळी विणीत असो किंवा विरक्त अशा सजनाचा, संताचा, समागम असो, सूर्य असो वा अधार असो, मरणकाळीं परमेश्वर चित्तासमोर उभा राहिल अशा तऱ्हेने जन्मभर सर्व इंद्रियास वळण लावून घेणे ही सातत्याची शिक्वण आठव्या अध्यायांत दिलेली आहे. सहाव्या अध्यायांत एकाग्रता, सातव्यात ईश्वराभिमुख एकाग्रता, म्हणजेच ‘प्रपत्ति’, आठव्यात सातत्ययोग, नवव्यांत समर्पणता, शिक्विली आहे. दहाव्या अध्यायात क्रमिकता सांगितली आहे. पायरी पायरीने ईश्वराचे रूप कसे पचनी पाडावे, सुंगीपासून तो ब्रह्मदेवापर्यंत भरून राहिलेला परमात्मा हळूहळू कसा जिरवावा हे सांगितले. अकराव्या अध्यायात समग्रता सांगितली. विश्वरूपदर्शनालाच मी समग्रतायोग म्हणतो. विश्वरूप-दर्शन म्हणजे एखाद्या लहानशा धुळीच्या कणातहि संबंध विश्व भरलेले आहे याचा अनुभव घेणे. हेच विराट् दर्शन होय. अशी ही सहाव्या अध्यायापासून अकराव्या अध्यायापर्यंत भक्तिरसाची निरनिराळ्या रीतीने केलेली छाननी आहे.

सगुण की निर्गुण ?

बाराव्या अध्यायात भक्तितत्त्वाची समाप्ति करावयाची आहे. समाप्तीचा प्रश्न अर्जुनाने विचारला. पाचव्या अध्यायातील जीवनाच्या सर्व शास्त्राचा विचार सपताना अर्जुनाने जसा प्रश्न विचारला होता तसाच प्रश्न त्याने येथेहि विचारला आहे. अर्जुन प्रश्न विचारतो की, ‘ काही सगुणाचे भजन करतात तसे काही निर्गुणाची उपासना करतात. तेव्हां ह्या दोहोतून कोणता भक्त देवा तुला प्रिय आहे ? ’

भगवान् काय उत्तर देणार ? जशी एखादी आई असावी व तिला तिच्या दोन मुलांच्या बाबतीत प्रश्न विचारावा तसेच हे आहे. आईचा एक लहान मुलगा असावा. त्याला आईचा फार लळा असावा. आईला पाहतांच त्याला आनंद व्हावा व ती जरा डोळ्याआड होताच त्याने कावरेबावरे व्हावे. आईपासून तो दूर जाऊच शकत नाही. तिला सोडू शकत नाही. तिचा वियोग त्याला सहन होत नाही. आई

नसेल तर सर्व संसार त्याला शून्यवत् आहे. असा हा लहान बच्चा आहे. दुसरा मोठा मुलगा आहे. तोहि परम प्रेमानें भरलेला आहे, पण समजस झाला आहे. आईपासून तो दूर राहूं शकतो. तिचें दर्शन वर्ष सहा महिन्यात नाही झाले तरी त्याला चालते. तो आईची सेवा करणारा आहे. सर्व ओझे शिरावर घेऊन काम करित आहे. उद्योगांत गुंतल्यामुळें आईचा वियोग तो सहन करूं शकतो. लोकांमध्ये तो मान्य झालेला आहे व त्याचें नाव सर्वत्र झालेले ऐकून आईला सौख्य होत आहे असा हा दुसरा मुलगा आहे. अशा ह्या दोन मुलांच्या आईला तुम्ही प्रश्न विचारा. ती काय उत्तर देईल ? तिला तुम्ही म्हणा, “ हे माते, ह्या दोन मुलातील एकच मुलगा तुला देणार आहोत, पसंत कर.” माता काय उत्तर देईल ? कोणता मुलगा ती पत्करील ? तराजूत दोन्ही मुलें घालून ती का तुलना करित बसेल ? आईची भूमिका तुम्ही लक्षांत घ्या. ती स्वाभाविक काय उत्तर देणार ? “ वियोगच घडावयाचा असेल तर मोठ्या मुलाचा मी सहन करीन ” असें ती विचारी आई म्हणेल. लहानाला तिनें छातीशीं धरलें आहे. त्याला ती दूर करूं शकणार नाही लहानाचा विशेष ओढा ती लक्षांत घेईल व मोठा दूर गेला तरी चालेल असें काहीतरी ती उत्तर देईल. परंतु तिला अधिक प्रिय कोण, ह्या प्रश्नाचें तें उत्तर समजता येणार नाही काहीतरी भाषा बोलावयाची म्हणून ती चार शब्द बोलेल. परंतु त्या शब्दातून फोडून फोडून अर्थ काढला तर तें योग्य होणार नाही.

देवाची धांदल उडाली

त्या मातेची जशी त्या प्रशाला उत्तर देताना धांदल उडेल, हुबेहूब तशीच धांदल भगवंताच्या मनाची झालेली आहे. अर्जुन म्हणतो, “ देवा, एक तुझ्याविषयी अत्यंत प्रेम बाळगणारा, तुझे सतत स्मरण करणारा, असा आहे. त्याच्या डोळ्यांना तुझी भूक, कानानी तुला पिण्याची तृष्णा, हातापायांना तुझी सेवा, तुझी पूजा, असा हा तुझा भक्त आहे. दुसरा स्वावलंबी, सतत इद्रियनिग्रह करणारा, सर्वभूतहितात मग्न, रात्रदिवस समाजाची निष्काम सेवा करताना तुझे परमेश्वराचें जणू स्मरणहि त्याला होत नाही, असा हा अद्वैतमय झालेला तुझा दुसरा भक्त. या दोहोत तुला कोण प्रिय हे मला साग.” अर्जुनाचा भगवतास हा प्रश्न. त्या आईनें जसें उत्तर दिलें, हुबेहूब तसेच उत्तर भगवतानी दिलें आहे. तो सगुण भक्त मला प्रिय आहे. तो दुसराहि माझाच आहे. देवांची धांदल उडाली आहे. उत्तर द्यावयाचें म्हणून दिलें आहे

आणि खरोखर वस्तुस्थिति अशीच आहे. अक्षरशः दोघेहि भक्त एकरूप आहेत. दोघाची योग्यता सारखीच. त्याची तुलना करणें म्हणजे मर्यादेचें अतिक्रमण करणें होय. पाचव्या अध्यायांत कर्माच्या बाबतीत अर्जुनाचा जो प्रश्न

तोच येथे भक्तीच्या वावतीत विचारलेला आहे. पांचव्या अध्यायात कर्म व विकर्म यांच्या साहाय्याने अकर्माच्या भूमिकेवर मनुष्य येतो. ही अकर्मदशा दोन रूपानी प्रकट होते. एक रात्रदिवस काम करीत असूनहि लेशमात्र कर्म करीत नाही असा, व दुसरा चोवीस तासात एकहि कर्म न करता सर्व विश्वाची उलाढाल करणारा, अशा रूपानी अकर्मदशा प्रकट होते. याची तुलना कशी करावयाची? वर्तुळाच्या एका बाजूशी दुसऱ्या बाजूची तुलना करा. एकाच वर्तुळाच्या दोन बाजू. यांची तुलना कशी करावयाची? दोन्ही बाजू समान योग्यतेच्या आहेत. एकरूप आहेत. अकर्मभूमिकेच्या विवेचनात भगवतांनी एकाला संन्यास व दुसऱ्याला योग असें म्हटलें आहे. शब्द दोन असले तरी अर्थ एकच. संन्यास व योग यांत शेंवटीं सोपेपणाच्या सुद्ध्यावरच प्रश्न सोडवला आहे. सगुण-निर्गुणाचा प्रश्नहि तसाच आहे. एक सगुण-भक्त इंद्रियाच्या द्वारा परमेश्वराची सेवा करतो. दुसरा निर्गुण-भक्त मनानें विश्वाचें हित चिंतितो. पहिला जो आहे तो बाह्य सेवेंत मग्न दिसत आहे, पण आंतून त्याचें सारखें चितन चाललेलेंच आहे. दुसरा जो आहे तो प्रत्यक्ष काही सेवा करताना दिसत नाही, परंतु आतून महासेवा त्याची चाललीच आहे. अशा प्रकारच्या दोन भक्तात श्रेष्ठ कोण? रात्रदिवस कर्म करूनहि लेशमात्र कर्म न करणारा तो सगुण भक्त आहे. निर्गुण उपासक आतून सर्वांच्या हिताचें चिंतन, काळजी करीत आहे. हे दोघे भक्त आतून एकरूपच आहेत. कदाचित् बाहेरून निराळे दिसत असतील. ते दोघे सारखे आहेत. परमेश्वराचे लाडके आहेत. पण सगुण भक्ति जास्त सुलभ आहे. जें उत्तर पाचव्या अध्यायात दिले तेंच येथेहि दिलें.

इंद्रिये साधनरूप की विघ्नरूप

सगुण-भक्तियोगात प्रत्यक्ष इंद्रियाना रावतां येतें. इंद्रियें साधने आहेत, विघ्नें आहेत, किंवा उभयरूप आहेत. ती मारणारी आहेत वा तारणारी आहेत, हे पाहणाऱ्याच्या दृष्टीवर अवलंबून आहे. समजा, एलाद्याची आई मरणशय्येवर पटली आहे व त्याला आइला भेटावयाचे आहे. मन्व्यतरीच्या पधरा मैलाचा रस्ता आहे. ही वाट मोटार चालेल अशी नाही आपली मोडकीतोडकी पाउलवाट आहे. अशा वेळी ही वाट साधन आहे का विघ्न आहे? कोणी म्हणेल, "कशाळा हा अभद्र रस्ता मध्यंतरी आला? हे अंतर नसते तर आइला ताबडतोब भेटलो असतो." अशा माणसाला तो रस्ता दुष्मन आहे. रस्ता तुडवीत तुडवीत तो जातो. त्याला रस्त्याचा राग आला आहे. काही झालें तरी आइला भेटण्यासाठी झरझर पावलें टाकीत त्याला गेलेंच पाहिजे. रस्ता दुष्मन म्हणून तो जर तेथेच खाली बसेल तर दुष्मन वाटणारा रस्ता त्याला जिंकून वेईल. तो झरझर चालेल तरच त्या दुष्मनाला तो

जिझील. दुसरा मनुष्य म्हणेल, “हैं जंगल आहे; परंतु एवढी तरी चाळत जाण्यास वाट आहे. हा रस्ता आहे म्हणून बरे. हा मला आईकडे घेऊन जाईल. हा रस्ता नसता तर या पहाडांतून मी कसा गेलों असतो ?” असे म्हणून ती पाउलवाट खाधन मानून तो झरझर पावले टाकीत जात आहे. रस्त्यागृहल तो मनांत प्रेम वाळगीत, त्याला मित्र मानील. रस्त्याला दुष्मन माना किंवा दोस्त माना, अंतर पाडणारा म्हणा किंवा अंतर तोडणारा म्हणा, पावले झरझर टाकण्याचे काम केलेच पाहिजे. रस्ता विघ्नरूप किंवा साधनरूप हे मनुष्याच्या चित्ताची जी भूमिका, जी दृष्टि, तिजवर अवलंबून आहे. इंद्रियांचे असेच आहे. ती विघ्नरूप की साधनरूप हे तुमच्या दृष्टीवर आहे.

सगुण उपासकाला इंद्रिये ही साधनरूप आहेत. इंद्रिये ही फुले आहेत. ती फुले परमात्म्याला वहावयाची आहेत. डोळ्यांनी हरिरूप पाहावे. कानांनी हरिकथा ऐकावी, जिभेने नाम उच्चारवे, पायांनी तीर्थयात्रा कराव्या, हातांनी सेवा करावी. अशा तऱ्हेने तो सर्व इंद्रिये परमेश्वराला वाहतो. ती इंद्रिये भोगासाठी रहात नाहीत. फुले देवाला वहावयाची असतात. फुलांच्या माला स्वतःच्या गळ्यांत घालावयाच्या नसतात. त्याच प्रमाणे इंद्रियांचा उपयोग ईश्वराच्या सेवेत करावयाचा. ही झाली सगुणोपासकाची दृष्टि. परंतु निर्गुणोपासकाला इंद्रिये विघ्नरूप वाटतात. तो त्यांना संयमात ठेवतो, कोंडतो. इंद्रियांचा आहार जोडतो. इंद्रियावर पहारा ठेवतो. सगुणोपासकाला असे करावे लागत नाही. तो सर्व इंद्रिये हरिचरणीं अर्पण करतो. दोन्हीही तऱ्हा इंद्रियनिग्रहाच्या आहेत. इंद्रियदमनाचेच हे दोन प्रकार आहेत. काहीही माना; परंतु इंद्रियांना ताब्यांत ठेवा. ध्येय एकच. त्यांना विषयांत भटकू द्यावयाचे नाही. एक तऱ्हा मुलभ तर दुसरी कठिण आहे.

निर्गुण उपासना कठीण

निर्गुण उपासक हा सर्वभूतहितरत आहे ही गोष्ट सामान्य नाही. सर्व विश्वाचे कल्याण करणे ही गोष्ट बोलायला सोपी दिसली तरी करावयाला फार कठिण आहे. ज्याला समग्र विश्वाच्या कल्याणाची चिन्ता आहे त्याला ह्या चिन्तनाशिवाय दुसरे काहीही करता येणार नाही. म्हणून निर्गुण उपासना कठिण आहे. सगुण उपासना नानाप्रकारे आपापल्या शक्तीप्रमाणे करता येईल. जेथे आपला जन्म झाला, त्या लहानशा लोळ्याची सेवा करणे किंवा आईबापांची सेवा करणे, ही सगुण पूजा आहे. ती तुमची सेवा जगाच्या हिताशी विरोधी नसावी म्हणजे झाले. तुम्ही कितीही लहान प्रमाणांत सेवा करा, ती जर इतरांच्या हिताच्या आड येत नसेल तर भक्तीच्या दर्जाला खात्रीने पोहोचेल. नाही तर ती सेवा आसक्ति होईल. आई, बाप, आपले मित्र, आपले दुःखी बंधु, संत, यांनाच परमेश्वर मानून सेवा करावयाची. तेथे तेथे

परमेश्वराची मूर्ति कल्पावयाची, आणि सतोष मानावयाचा. ही सगुणपूजा सुलभ आहे. निर्गुण पूजा कठिण आहे. बाकी दोहोचा अर्थ एकच. सौलभ्याच्या दृष्टीने सगुण हे श्रेयस्कर आहे इतकेंच.

सुलभतेचा एक मुद्दा ज्ञाना. तसाच दुसराहि मुद्दा आहे. निर्गुणांत भय आहे. निर्गुण हें ज्ञानमय आहे. सगुण हे प्रेममय, भावनामय आहे. सगुणामध्ये ओलावा आहे. येथें भक्त ज्यास्त सुरक्षित आहे. निर्गुणात जरा धोका आहे. एक काळ असा होता की ज्ञानावर माझी फार भिस्त होती. परंतु केवळ ज्ञानानें माझे कार्य होत नाहीं असा मला अनुभव आलेला आहे. ज्ञानानें मनाचे स्थूल मळ जळून खाक होतात. सूक्ष्म मळ धुऊन टाकण्याचें सामर्थ्य त्यात नाही. स्वावलंबन, विचार, विवेक, अभ्यास, वैराग्य, हीं सर्व साधने जरी घेतलीं तरीहि त्यांनीं मनाचे सूक्ष्म मळ पुसून टाकतां येत नाहींत. भक्तीच्या पाण्याशिवाय हे मळ धुतले जात नाहीत. भक्तीच्या पाण्यात ही शक्ति आहे. याला तुम्ही परावलंबन म्हणा. परंतु 'पर' म्हणजे 'दुसरा' असा अर्थ न घेता 'तो श्रेष्ठ परमात्मा' त्याचें अवलंबन, असा त्याचा अर्थ ध्या. परमात्म्याचा आधार घेतल्याशिवाय चित्ताचें मळ नाहींसें होत नाहींत.

ज्ञानाचें अचाट सामर्थ्य

कोणी म्हणेल, "ज्ञान ह्या शब्दाचा अर्थ कमी केला आहे. ज्ञानानें जर चित्ताचे मळ धुतले जात नाहींत तर ज्ञान कमदजाचें ठरतें." हा आक्षेप मी मान्य करतो. परंतु माझे असें म्हणणें आहे की शुद्ध ज्ञान ह्या मातीच्या पुतळ्यात होणें कठिण आहे. या देहांत राहून उत्पन्न झालेले ज्ञान कितीहि शुद्धरूप असलें तरी तें थोडेसें कमसल राहणार या देहात उत्पन्न होणाऱ्या ज्ञानाची शक्ति मर्यादित असते. शुद्ध ज्ञान जर निर्माण झालें तर सर्व खळमळाची तें राखरांगोळी करील यांत मला बिलकूल शंका नाहीं. चित्तासकट सारे मळ जाळून टाकण्याचें सामर्थ्य ज्ञानांत आहे. परंतु ह्या विकारी देहात ज्ञानाचें बळ तोकडें पडतें. म्हणून त्यानें सूक्ष्म मळ धुतले जात नाहींत. भक्तीचा आश्रय केल्याशिवाय सूक्ष्म मळ पुसून टाकता येत नाहींत म्हणून भक्तीमध्ये मनुष्य अधिक सुरक्षित आहे. 'अधिक' हा शब्द माझ्या पदरचा म्हणून समजा. सगुणभक्ती सुलभ आहे. येथे परमेश्वरावलंबन आहे. निर्गुणात स्वावलंबन आहे. ह्यातील 'स्व' चा तरी काय अर्थ आहे? स्वावलंबन म्हणजे स्वतःच्या अंतःकरणातील परमात्म्याचा आधार हाच तेथेंहि अर्थ आहे. केवळ बुद्धीच्या आधारानें शुद्ध झालेला असा कोणी मिळणार नाहीं. स्वावलंबनानें, म्हणजे अंतःकरणातील आत्मज्ञानानें, शुद्ध ज्ञान मिळेल. सारांश निर्गुण भक्तीच्या स्वावलंबनांतहि आत्मा हाच आधार आहे.

सगुण उपासनेच्या बाजूनें सुलभता व सुरक्षितता हीं वजने मीं टाकलीं तशीं निर्गुणाच्या बाजूनेंहि मला टाकतां येतील. निर्गुणामध्ये मर्यादा राहते. उदाहरणार्थ,

आपण निर्ान्निरीळा कार्ये करण्यासाठी सेवेसाठी सस्था स्थापन करतो. सस्था स्थापन होते ती प्रथम व्यक्तीमुळे होते. ती व्यक्ति मुख्य आधार असते. सस्था प्रथम व्यक्तिनिष्ठ असते. परंतु जसजसा सस्थेचा विकास होत जाईल तसतशी ती सस्था व्यक्तिनिष्ठ न राहता तत्त्वनिष्ठ आली पाहिजे. जर अशी तत्त्वनिष्ठ उत्पन्न झाली नाही तर ती स्फूर्ति देणारी व्यक्ति लोपताच त्या सस्थेत आधार पडतो. माझा आवडता दृष्टान्त द्यावयाचा झाला तर चरख्याची साळ तुटताच सूत कातणे तर राहोच, परंतु कातलेले सूत गुडाळीन म्हणून तर तेहि शक्य होत नाही. त्याप्रमाणेच त्या व्यक्तीचा आधार तुटताच सस्थेची दशा होते. ती सस्था पोरकी राते. व्यक्तिनिष्ठेतून तत्त्वनिष्ठा उत्पन्न झाली तर असे होणार नाही. सगुणाला निर्गुणाची मदत पाहिजे. केव्हा तरी व्यक्तीतून, आकारातून, बाहेर जावयास शिकले पाहिजे गंगा हिमालयातून, शकराच्या जटाजूटातून निघाली, परंतु तेथेच राहिली नाही. तो जटाजूट सोडून, ती हिमालयाची दरीखोरी, वनेजगले सोडून. सपाट मैदानावर खळखळ वाहत आली तेव्हा विश्वजनाच्या उपभोगात ती येऊ शकली. त्याप्रमाणे व्यक्तीचा आधार सुटला तरी तत्त्वाच्या खंबीर आधारावर सस्था उभी राहण्यास तयार असली पाहिजे. कमान वाधीट असताना तिला आधार देतात; परंतु आधार काढून घ्यावयाचा असतो. आधार काढून घेतल्यावर ती कमान टिकली तरच तो आधार खरा होता असे समजावयाचे. प्रथम स्फूर्तीचा झरा सगुणातून निर्माण झाला हें खरे, परंतु शेवटी परिपूर्णता तत्त्वनिष्ठेत निर्गुणात झाली पाहिजे. भक्तीच्या पोटातून ज्ञान निर्माण झाले पाहिजे. भक्तीच्या वेलीला ज्ञानाचा फुलें लागली पाहिजेत.

तीन प्रकारच्या निष्ठा

बुद्धदेवानी ही गोष्ट ओळखली होती. म्हणून त्यांनी तीन प्रकारच्या निष्ठा सांगितल्या आहेत. प्रथम व्यक्तिनिष्ठा असली तरी तीतून तत्त्वनिष्ठा एकदम तत्त्वनिष्ठा जरी नाही तरी निदान संघनिष्ठा, उत्पन्न झाली पाहिजे. एका व्यक्तीबद्दल जो आदर होता तो दहा पंधरा व्यक्तीबद्दल वाढू लागला सधावद्दल सामुदायिक प्रेम नसेल तर वेवनाव होतील, भाडणें होतील. व्यक्ति-शरणता सुटून संघ-शरणता निर्माण झाली पाहिजे. आणि पुढे सिद्धान्त-शरणता आली पाहिजे. म्हणून वोंढाव “ बुद्धं शरणं गच्छामि । संघं शरणं गच्छामि । धर्मं शरणं गच्छामि । ” अशा तीन प्रकारच्या शरणागति सांगितल्या आहेत. प्रथम व्यक्तीबद्दल प्रीति, नंतर सधाबद्दल प्रीति, परंतु या दोन्ही निष्ठाहि डळमळीतच आहेत. शेवटी सिद्धान्तनिष्ठा उत्पन्न झाली पाहिजे. तरच संस्था लाभदायी होईल. स्फूर्तीचा झरा जरी सगुणातून निर्माण झाला तरी तो निर्गुणाच्या सागरास जाऊन मिळाला पाहिजे. निर्गुणाच्या अभावी सगुण सदोष होतें. निर्गुणाची मर्यादा सगुणाला समतोल ठेवते याबद्दल सगुण निर्गुणाचे आभारी आहे.

सत्याचें प्रचंड सामर्थ्य

—सत्यान्वेषी

धार्मिक समारंभात श्रीमंत आणि गरीब असे भेदभाव पाडावे व गरिबांसाठी म्हणून धार्मिक प्रार्थनेचा वेगळा दिवस राखून ठेवावा ही भावना त्याज्य असून तो स्वागताई नाही हे आम्ही स्पष्टपणे सांगू इच्छितो. धार्मिक प्रार्थनेच्या बाबतीत गरीब आणि श्रीमंत हा भेदभाव कशासाठी ? धर्म म्हणजे तुम्ही काय समजता ? धर्माची माफूर श्रीमंतांनी खावी आणि त्याचे जे तुकडे शिल्लक रहातील ते गोरगरिबांना खावे असला हा प्रकार आहे का ? धर्माच्या बाबतीत जातिभेदाला किंवा वर्गभेदाला स्थान नाही. ते भेद मारक होणारे आहेत. खरे सांगायचे म्हणजे धर्मभावनेशी श्रीमतापेक्षा गोरगरिबांचाच अधिक संबंध आहे. श्रीमतापेक्षा गरिबांनाच धर्मभावना अधिक जवळची आहे. गरिबाकडे ती भावना फार लौकर खेचली जात असते. सकटपरपरा व दारिद्र्य याचे खतपाणी मिळून जी भूमि तयार झालेली असते त्याच भूमीत धर्माचे रोपटे वाहून त्याचा वटवृक्ष बनत असतो. परिस्थितीमुळे श्रीमताचा ओढा सुखोपभोगाकडे असतो व त्याच्या सभोवार मोहजाळ पसरलेले असते. त्यात केव्हा अडकायला होईल हे सांगता येणे कठीण असते. त्याचे अधिक लक्ष असतं आजच्या घडीकडे, उद्याची त्यांना चिंता नसते. पुढें काय होईल त्याची काळजी न करता किंवा सत्याची चाड न बाळगता तात्काळ जें समोर येईल त्याचा विचार करावयाचा. खडकावर टाकलेले बी फुकट जातं त्याचप्रमाणें धर्मभावनेचें बी त्याच्या अतःकरणात मूळ धरूं शकत नाही. कारण तेथें त्याची जोपासना होऊ शकत नाही.

खाईस्ट कोण होता ? तो एक गरीब माणूस होता. त्याला श्रोते लाभले होते तेव्हा गरीबीत वाढलेले व जगाने तुच्छ लेखलेले ! राजपुत्र सिद्धार्थानें काय केलें ? वेळ आली तेव्हा भरजरी राजवळे त्याने फेकून दिली आणि भिकाऱ्याची वस्त्रे धारण केली आणि मग तो बुद्ध किंवा धर्मावतार झाला. कबीर कोण होता ? नानक कोण होता ? आणि आमचा तुकोवाराय ? हे सारे गरिबीत वाढले.

वाळपणात किंवा आरंभ काळात कोणतीही धार्मिक चळवळ असो, तिच्याकडे तुच्छतेच्या व उपेक्षेच्या दृष्टीने पहाण्यात त्या काळातील मातबरारूहून आले आहे. परंतु ज्या चळवळीत खोटेपणा नसतो, ज्या चळवळीत चिरंतन सत्याचे बीज असतं, ज्या प्रकाशात माणूस दिपला जातो, ती चळवळ आस्ते आस्ते का होईना वाढत जाते, ती जगभर पसरते आणि मग ज्या गरिबांनी त्या चळवळीची सुदूर्तमेढ रोविली त्यांच्यापुढे धनिक लोक माना वाकवायला लागतात व शक्तिमान् लोकही त्यांच्या पायांवर लोटागणें घालायला तयार होतात. सत्याचें सामर्थ्य एवढें प्रचंड असते. त्या सत्याची कांस धरल्यामुळे गरीब, टाकाऊ व तुच्छ मानलेल्यांच्या वाट्यास जगाचा शिक्षक होण्याचा बहुमान येत असतो व श्रीमंतांना, माननियाना व ताठर लोकांनाही त्यांचे चरण धरावे लागतात, तेव्हां सत्याचें तेज एवढें प्रखर व कोणालाही दिपवून टाकणारें असतें.

हॉस्पिटल फंडाकरिता मुंबईकडील जमा

२६।५।६३ ते ३१।७।६३ अखेर

आ. न.	नाव	पत्ता	रु न.पैसे
१	शेठ सि. पी. पारेख च. ट्रस्ट	मुंबई	२०००.००
२	सौ. घुबे एस. एम.	पूणे	५०१.००
३	श्री. जेटली एस. के.	दिल्ली	५०१.००
४	„ परेल एम सी.	यु. के.	१४४.००
५	श्रीमती पार्वती मेनन	केराला	१३०.००
६	डॉ. बाटलीवाला होमी ए.	मुंबई	१०८.००
७	श्री. डोशी एच. जी.	„	१०१.००
८	जस्टीस मुघोळकर जे. आर	दिल्ली	१०१.००
९	श्री मुणगेकर एम. एस.	मुंबई	१०१.००
१०	„ पाटील बाबुराव के	डॉंग्रस	१०१.००
११	„ रामचं टी.	अदिलाबाद	१०१.००
१२	„ मकड एम. एस.	अहमदाबाद	७५.००
१३	श्री. व श्रीमती पुरुषोत्तम एच.पी	हैद्राबाद	५०.००
१४	„ किणी चंद्रकांत	मुंबई	३०.००
१५	मे. पे ऑटामाबाईल्स	सिकंदराबाद	२५.००
१६	श्रीमती सिधवा मेहेरू पी.	मुंबई	२५.००
१७	श्री. मिस्त्री बी. शिवराम	कुमकोणम	२७.५०
१८	„ शहा रसिक	मुंबई	४५.००
१९	„ मोगरेलिआ डी. डी.	„	२५.२५
२०	„ घोरनीकर एल. एन.	दुर्गापूर	१०१.००
२१	श्रीमती सिधवा पेरीन पी	मुंबई	५.००
२२	श्री. कोठारे व्ही. एम.	„	११.००
२३	„ भोसले आर. बी.	„	११.००
२४	„ राणे व. मो.	„	११.००
२५	„ शहा आर. एच.	बडोदा	११.००

आ न.	नाव	पत्ता	रु.न.पैसे
२६	श्री. मिस्त्री एम. एच.	मुंबई	१२.००
२७	मिसेस बाटलीवाला होमाय	"	२१.००
२८	श्री. डागे एम. एस.	"	११.००
२९	" नायडू एस. ए.	दिल्ली	६.००
३०	श्री. गोसाईं एच. के.	अहमदाबाद	५.००
३१	सौ. नायडू आर. एस.	मद्रास	५.००
३२	श्री. बोरकर डी. एन.	मुंबई	५.००
३३	" वस्त पी. पी.	"	१०.००
३४	मिसेस कणेकर नलिनी	"	५.००
३५	श्री. कोठारे डब्ल्यु. एच.	"	१०.१०
३६	" मेहता के. डी.	ग्वालरे	१०.००
३७	" भट एम. जी.	मुंबई	१०.००
३८	" भट जी. आर.	"	१०.००
३९	" परमार जी. एन.	लक्षाका	६६.२५
४०	मे. एन. आर. डी. कंपनी	सॅलसबरी	३३.१३
४१	श्री. पटेल बीजे	केनया	३३.१३
४२	" रतनशा आर.	नौरोबी	३३.१३
४३	" देव जे.	कुवाईट	२६.५०
४४	मे. कोपर बॅट टेलर्स	मुफुलिरा	२६.५०
४५	श्री. दवे बी जे.	दरेसलाम	२६.५०
४६	" पचाळ एच. जे.	युगोडा	१६.५६
४७	" पटेल सिबी	न्होडेसिआ	१३.२५
४८	" सिताराम एम. आर.	गिल्लोंग	१०.००

श्रीसाईनाथ हॉरिपटल

ता. २४/५/६३ ते ता. १५/७/६३

साईभक्तानी जिर्डा येथील श्रीसाईनाथ हॉरिपटल पाडासाठी दिलेल्या दणग्याची बाबी साभार पुढे देण्यात येत आहे.

अ. न.	नाव	पत्ता	रु.न.पेसे
१	श्री. नटवरलाल गोविंदजी जव्हंगी	माटुगा	२५.००
२	,, प्राणलाल पो. मगलाणी	चंदणी	३१.००
३	,, आर. एल. गोसलीया	मुबई २२	१०१.००
४	,, तदाणी अंडव्होकेट	मुबई २	५.००
५	,, बी. टी. रावणी	मुबई	११.००
६	सौ. तारावाई पळकर	हारदा	१००.००
७	श्री. जी पी. पटेल	बुटवाडा मढी मुरत	५१.२५
८	,, वनमाळी कल्याणजी	..	५.२५
९	,, कुमार	पुणा	१०.००
१०	,, ललीताबेन	वॅटेरसीया स्वीडन	१००.००
११	,, दशरथ दौलत पाटीळ	मगरुळ	१६.००
१२	,, जी. व्ही ओझा	युगाडा पू. आफ्रिका	५१.००
१३	,, महमुद करीम	पू. आफ्रिका	८.००
१४	,, कॅप्टन नातू	अहमदाबाद	४२.००
१५	,, एन. व्ही. आपटे	सातारा	५.००
१६	,, मोतोराम सेवाराम राठी	मुर्तीजापर	२१.००
१७	कु मगला भ. मनडोरे	जळगाव	५०.००
१८	श्री जी. पी. पाटील	मुबई	५१.००
१९	,, ए. डी. सरदेसाई	सगमेश्वर-रत्नागिरी	११.००
२०	,, कोटा अॅन्ड फ्रॅन्डी	मुबई	५१.००
२१	,, पी. एम. व्यास	मुबई	१०१.००
२२	डॉ. रजन भट्ट	,,	११.००
२३	श्री. भट्ट	,,	५.२५
२४	डॉ. एस. डी. गुजराथी	शिर्डी	१५.००

अ. न.	नाव	पत्ता	रु.न.पैसे
५४	श्री. कृष्णाबाई कुलकर्णी	मुंबई १९	५.२५
५५	„ एस. के. कुलकर्णी	नांदेड	५१.००
५६	मिसेस ए. पी. ठकर	मुंबई	५१.००
५७	श्री. एन. के. सधवी	मुंबई	१०१.००
५८	„ व्ही. के. शहा	मुंबई	५१.००
५९	सौ. ललीता बापट	मुंबई	४५.००
६०	श्री. डी. के. सत्यरेड्डी	गडवाल	११.००

म. ऑ. ने आलेल्या रकमेचा तपशील

ता. २०/५/६३ ते १४/७/६३ अखेर

अ. न.	नाव	पत्ता	रु.न.पैसे
१	श्री. भालचंद्र देशमुख	वर्धा	८१.००
२	„ बहादुर पुरकर	C/o 56 A P. O.	५१.००
३	„ आय. कुप्पास्वामी मिलाय निझामाबाड		१६.००
४	„ व्ही. राजन अॅन्ड कंपनी	सिकद्राबाद	१०.००
५	„ एच. हरु हलधे	जायरा	१०.००
६	„ एस. जी छत्रे	रायपुर	१०.००
७	„ आर. बी. पाटील	चिकोडी	५१.००
८	„ नागनाथ गोपाळराव शहाणे	नांदेड	६.००
९	„ प्रदीप डी. कालेकर	मुंबई	१०.००
१०	„ लॉरेंझो वॉच कंपनी	मद्रास	२५.००
११	एक साईंभक्त	इंदोर	५.००
१२	श्रीमती नावेंकर	मुंबई	५.००
१३	डॉ. आर. एस. खांडेकर	मुर्तिजापूर	५.००
१४	श्री. एम्. रमा नायकाल	सिकद्राबाद	५.००
१५	डॉ. मिसेस एच. बी. सेट्टी	मड्या	१९.००
१६	श्री. पी. एम्. नाटेकर	दोडामार्ग	५.००
१७	„ एस. एस. मलीमट्ट	बंगलोर	१००.००

श्रीसाईनाथ वाचनालय शिर्डी, देणगीदाखल मिळालेलीं पुस्तकें

अ.न.	पुस्तक देणान्याच नाव	पत्ता	पुस्तकें नग	पुस्तकाचे नाव
१	श्री. वाय. बी. सोनार	शिर्डी	१	नामथाची जनी
२	,, प्रल्हाद गगाधर शेळके	,,	२	सत एकनाथ, सत नामदेव
३	,, गो. वि. क्षिरसागर	धुळे	१	ज्ञानेसाचा सदेश
४	,, जे. सी. मोदी	शिर्डी	३	विचार सागर, (गुजराथी) जगाची जननी शक्तिदायी विचार
५	,, हनुमतराव गो. मोरे	कोल्हापूर	२	नददीप व काबूलीवाला (नाटकें)
६	,, काशिनाथ डोळस	मुंबई १२	२	तो मी नव्हेच व मोरुची मावशी (नाटकें)
७	,, ईश्वरसिंह ठाकूर	पुणे २	१	शीख लोकांचा सक्षिप्त इतिहास
८	,, अविनाश श्रीपाद दर्प	शिर्डी	६	कैवल्य पुरुष खंड १ ला, कैवल्य वैभव, कैवल्य प्रसाद, पवित्र भारत वर्णन, कैवल्य बोध, नित्योपासना क्रम.
९	सनातन धर्म प्रचारक	बंगलोर	१	भगवान श्रीसाईबाबा (कानडी)
१०	श्री. सुरेश शिरगावकर	शिर्डी	२	तो मी नव्हेच व एकाद्याच नशिब (नाटकें)
११	,, सुहास मनोहर सावंत	औरंगाबाद	२	राजाची देणगी, उडती मांडी
१२	,, मरुती शकर शिंदे	शिर्डी	१	अलीबाबा आणि चाळीस चोर
१३	सौ. विमलबाई एम्. खडकतर	अहमदनगर	१	गुलबकावली
१४	श्री. ज्ञानदेव यशवत भागवत	शिर्डी	१	पवना काठचा धोडी
१५	,, मुन्ना सहादु नागपूरे	येवला	१	विरबल व बादशहा
१६	,, बापू गायके	शिर्डी	१	गोलदाज आणि काचन
१७	कु. सुमन गोदकर	,,	१	सिंह जागा झाला
१८	श्री. चितामणी अस्थर	,,	१	छत्रपती शिवाजी

श्रीगुरुपौर्णिमा उत्सव

शके १८८५

श्रीसच्चिदानंद सद्गुरु श्रीसाईबाबा महाराज यांचा श्रीगुरुपौर्णिमा उत्सव साला-
बादप्रमाणे मिति आषाढ शु. १४ दिनांक ५।७।६३ शुक्रवार ते मिति आषाढ व. १
दिनांक ७।७।६३ रविवार पावेतो तीन दिवस साजरा झाला.

यदाचे उत्सवास सुवई, पुणे, मद्रास, म्हैसूर, नागपूर, खानदेश, वन्हाड, हैद्राबाद,
मगठवाडा, वगैरे ठिकाठाहून भक्तलोक आले होते वरील सर्व ठिकाणी पाऊस फार
असल्याने गर्दी कमी प्रमाणात होती. मात्र पढरपूर यात्रेकरू दर्शन घेऊन ताबडतोब
परत जाणारे बरेच होते.

उत्सवाकरिता मुद्दाम माडव, चवजा तोरणे, पताका, कमानी वगैरे घालण्यात
आले होते. तसेच भक्ताना राहण्याच्या जागा डी. डी. टी. ने आरोग्य खात्यामार्फत
स्वच्छ साफ सूप करून पिण्याचे पाण्यात औषध वगैरे टाकून आरोग्याबाबत व्यवस्था
उत्तम ठेवण्यात आली होती, तसेच जेवणाची, फराळाची व्यवस्था उत्तम ठेवण्यात
आली होती. पोलीस बंदोबस्त जादा पोलीस मागवून उत्तम ठेवण्यात आला होता.

उत्सवाचा कार्यक्रम

दिनांक ५।७।६३ शुक्रवार रोजी नित्य कार्यक्रमा व्यतिरिक्त श्रीचे मदिरातून
(अखंड नाम २४ तास) फोटोची मिरवणूक सकाळी ६ वाजता निघून (गुरुपादुका)
वरून श्रीचे द्वारकामाई येथे भव्य चादीचे सिंघासनात फोटोची स्थापना व २४ तास
(अखंड नाम सप्ताह) व श्रीसाईचरित्र पारायण सकाळी ९ ते ११॥ पर्यंत श्रीचे
जुन्या कापडाची (लिलारूपाने) विक्री. दुपारी ४ ते ६ पर्यंत श्रीसाईभक्त माधवराव
निमकर सुवई याचे कीर्तन. रात्रौ श्रीचे पालखीची गावातून भिरवणूक (चौघडा
ताशे, ब्याड टाळ मृदंग भजनी दिडीसह.)

दिनांक ६-७-६३ शनिवार रोजी नित्य कार्यक्रम व्यतिरिक्त द्वारकामाईत २४
तास नाम गजर समाहाची मिरवणूकीने समाप्ती ९ ते ११॥ पर्यंत पर्यंत श्रीचे जुने
कापडाची (लिलाव रूपाने) विक्री दुपारी २ ते ३॥ पर्यंत सस्थानतर्फे श्रीसत्य-
नारायण महापूजा तीर्थप्रसाद, दुपारी ४ ते ६ पर्यंत स. गवई विठ्ठलराव
मराठे याचे (गुरु व सद्गुरु) या विषयावर कीर्तन. रात्रौ श्रीचे रथाची
गावातून मिरवणूक चौघडा ताशे, ब्याड, टाळ मृदंग भजनासह. रात्रौ १० ते

रात्री १० ते पहाटे ६ वाजेपर्यंत (जागर) कलाकारांच्या हजेऱ्या. कलाकारात रायचूरचे प्रसिद्ध गवई श्री. माणिकराव रायचूर यांचे गायन फारच उत्तम झाले. पुण्याचे सनईवादनकार श्री. वसंतराव देवळकर, श्री. दामुअण्णा दळवी, श्री. मुरलीधर सोनवणे, नासिक, श्री. पाडुरग विडवे पुणे, श्री. राजाराम देशपांडे, पुणे (हार्मोनियम) वगैरे नामांकित कलाकार होते, सौ. नीला प्रभू मुंबई, श्री. आर. बी. सांडभोर पुणे, यांचा नकलाचा कार्यक्रम उत्तम झाला.

दिनांक ७/७/६३ रविवार रोजी नित्य कार्यक्रमाव्यतिरिक्त १० ते १२ पर्यंत मे. गवई विठ्ठलराव मराठे यांचे गोपाळकाला कीर्तन दहीहडी उत्सव.

उत्सवानिमित्त भक्ताना तीन दिवस नेहमीचे दरात शिरा, जिलबी, लाडू, मिष्ठान्न भोजन देण्यात आले. तसेच उत्सवानिमित्त संस्थानचे सर्व नोकर सेवेकराना एक दिवस मिष्ठान्न भोजन व तीन दिवस चहाफराळ देण्यात आला. उत्सवानिमित्त साकोरी येथील कन्याकुमारी यांचे भजन झाले. तसेच श्री. पंडित जगन्नाथ बुवा सुरतकर साकोरी यांचे शास्त्रीय गायन झाले. राष्ट्रीय सत श्री. तुकडोजी महाराज नागपूर यांच्या भजनाचा कार्यक्रम फारच उत्तम झाला.

येणेप्रमाणे गुरुपौर्णिमा उत्सव यंदाचे साली उत्तम रीतीने पार पडला. या उत्सवाची सर्व जबाबदारी मे. रिसीव्हरसाहेब यानी देखरेख ठेवून चोख रीतीने पार पाडली.

ए. आर. सावंत अँड ब्रदर्स

३६३, मंगळदास मार्केटसमोर, मुंबई नं. २. टेल. नं. २२८४४

तयार कपडे, सर्व प्रकारची होजियरी तसेच टॉवेल्स, चादरी व पडद्यांचे कापड मिळण्याचे एकमेव ठिकाण. होलसेल व रिटेलसे

जुलै १९६३

या महिन्यांत बाहेरगांवचें भक्त पावसाळा सुरू झाला म्हणून कमी प्रमाणात आले होते. कांही कलाकारानी श्रीपुढे हजेरी लावली. ती पुढीलप्रमाणे :—

कीर्तन :— श्रीसाईभक्त माधवराव निमकर, मुंबई. श्री. ह. भ. प. सुळजीभाई केशवजी भानुशाली, सु. वाडा, जि. ठाणा. श्री. ह. भ. प. उत्तमराव महाराज, अनाथ आश्रम, सु. बोदवड, ता. भुसावळ, जि. जळगाव, पू. खा. स. गवई विठ्ठलराव मराठे याची या महिन्यात आषाढ शु. ११, आषाढ व. ११ श्रीसंत नामदेव पुण्यतिथी व गुरुपौर्णिमा उत्सवानिमित्त दोन कीर्तने अशी सहा कीर्तने झालीं.

गायन :—श्री. इंदुकांत कृष्ण देशपांडे नासिक, श्री. हिरालाल जयस्वाल औरंगाबाद, श्री. एम. शोभादेवी रायचूर, श्री. कमलम्मा रायचूर, श्री. जगन्नाथबुवा सुरतकर. साकोरी, श्री. माणिकराव रायचूर.

सनई वादन :—श्री. मुरलीधर सोनवणे, श्री. वसंतराव देवळणकर, श्री. दामुअण्णा दळवी श्रीरामपूर, श्री. पाडुरंग दामोदर विडवे पुणे.

व्होंयलिन वादन —श्री. एस. जी. कुलकर्णी टिळकनगर (बेलापूर)

गीत रामायण :—श्री. एस. एस. साठे सु. खडाळा (बेलापूर)

आषाढ शु. ११ निमित्त गावांतून पालखीची मिरवणूक व कीर्तन.

मोठ्यांच्या भेटी :—ना. पी. के. सावत गृहमंत्री (महाराष्ट्रराज्य)

हवा पाणी :—शिर्डी येथील हवापाणी उत्तम असून रोगराई काही नाही.